

CHẤT LIỆU SƠN MÀI TRONG TRANG SỨC

I TRẦN THỊ THU HỒNG

Email: tranthuhongtrangsuc@gmail.com

Trường Đại học Mỹ thuật Công nghiệp

LACQUER MATERIAL IN JEWELRY

TÓM TẮT

ABSTRACT

Chất liệu sơn mài – một chất liệu truyền thống đã đi vào đời sống của con người từ rất lâu, trong tiềm thức của con người sơn mài thể hiện trong các vật dụng phục vụ đời sống, trong văn hóa tín ngưỡng, trong tranh và sản phẩm trang trí. Vật liệu độc đáo này cũng đã được ứng dụng trong các sản phẩm trang sức làm đẹp cho con người, song việc nghiên cứu chuyên sâu giữa hai lĩnh vực sơn mài và trang sức phải chặt chẽ, để thúc đẩy sự tìm tòi và sáng tạo của các nhà thiết kế, tạo lên những bộ trang sức mới lạ, hấp dẫn, hiện đại hơn và mở ra hướng đi mới trong việc phát triển những tinh hoa của làng nghề truyền thống, kết hợp với tư duy hiện đại, phù hợp với xu hướng thời đại mới.

Từ khóa: Trang sức, sơn mài

Lacquer material - a traditional material that has entered people's lives for a long time, in the soul of people, lacquer is reflected in life-service items, in religious culture, in paintings and decorative products. This unique material has also been applied in human beauty jewelry products, but the in-depth research between the two fields of lacquer and jewelry must be close, to promote exploration and creativity by designers, creating new, attractive and more modern jewelry sets and opening a new direction in developing the quintessence of traditional craft villages, combined with modern and appropriate thinking, with new era trends.

Keywords: Lacquer, Jewelry

Trong các ngành nghề truyền thống, sơn mài và trang sức đều có lịch sử lâu đời bởi tính hữu dụng của nó trong đời sống vật chất và tinh thần của con người. Chất liệu truyền thống trong sản phẩm trang sức thường là: vàng, bạc, đá quý... các sản phẩm đẹp bởi sự khéo léo tài nghệ trong chế tác, đẹp bởi các hình tượng trong sáng tạo, đẹp của chất liệu long lanh óng ả... Đến nay, chất liệu của đồ trang sức không hạn hẹp bởi chất liệu truyền thống, không còn chỉ là những vật mang giá trị vật chất, những vật liệu: gốm, vỏ dừa, composit, cùng những chất liệu tạo trên bề mặt như: sơn công nghiệp, sơn ta, dát vàng, bạc... đó là sơn mài đã đem đến hiệu quả thẩm mỹ mới lạ cho mỗi món đồ trang sức, đưa vào đó những cảm giác mới lạ của một “tác phẩm nghệ thuật”. Song trang sức đa dạng về thể loại, mỗi thể loại có đặc trưng riêng nên cần có những nghiên cứu, phân tích, trên cơ sở có hệ thống những yếu tố về nguyên liệu, màu sắc, kỹ thuật thể hiện của chất liệu sơn mài, cũng như các quy luật và nguyên lý cơ bản của trang sức để kết hợp sáng tạo và thiết kế những sản phẩm trang sức phù hợp với lứa tuổi, giới tính và môi trường sử dụng.

1. Sơ lược về chất liệu sơn mài trong trang sức.

Sơn mài vốn là một nghề truyền thống của người Việt Nam, nghề sơn có từ hơn 2000 năm, với nhiều di vật

mà các nhà khảo cổ học đã tìm thấy như: chiếc mái chèo được phủ hai lớp sơn đen và vàng, tráp gỗ hình hộp nhỏ sơn đen có hoa văn trang trí màu cánh dán có niên đại thế kỷ IV TCN tại Việt Khê (Hải Phòng). Ở Thái Bình người ta còn tìm thấy ở một ngôi mộ cổ, quan tài sơn son thếp vàng lộng lẫy... Ngoài những di vật trong lòng đất, người ta vẫn còn lưu giữ được rất nhiều tác phẩm nghệ thuật điêu khắc trong các khu di tích đình chùa, miếu mạo những hiện vật về đồ sơn của các thời đại trước như: tượng thờ, ngai thờ, cửa võng, bàn kỷ, hoành phi, câu đối... Nhưng với trang sức bằng chất liệu sơn mài thì các nhà khảo cổ chưa tìm thấy di vật nào.

Sơn mài ngày nay, vẫn khẳng định được vị trí quan trọng của mình trong đời sống xã hội. Sơn mài đi vào cuộc sống từ những vật dụng nhỏ như cái bát, cái đĩa... đến những vật linh thiêng phục vụ văn hóa tín ngưỡng, tâm linh như: các pho tượng phật, hoành phi câu đối... phát huy được thế mạnh của một chất liệu đẹp, bền và phát triển lên tầm nghệ thuật với những tác phẩm sơn mài có giá trị và trở thành một chất liệu đặc trưng cho nền mỹ thuật Việt Nam.

Chính vì chất liệu sơn mài bền đẹp, lộng lẫy với nhiều tecnic hấp dẫn nên trang sức sơn mài cũng đã

xuất hiện khá phổ biến trên thị trường trang sức Việt Nam. Sự kết hợp này đem đến những cảm giác mới lạ, độc đáo, bởi đồ trang sức ngày nay không bó hẹp trong những chất liệu truyền thống, cần có sản phẩm phù hợp với trang phục người, phù hợp với hoàn cảnh cụ thể của người sử dụng. Sản phẩm trang sức sơn mài cũng không cần đòi hỏi về giá trị kinh tế cao, mang lại những cảm giác thích thú bởi màu sắc chất liệu, hoa văn và tecnic trang trí. Mới đầu, thể loại trang sức này xuất hiện từ các làng nghề sơn mài truyền thống, các sản phẩm này không theo một khuôn mẫu nào cả, phom dáng, đường nét được hình thành từ cảm hứng của người chế tác. Có nhiều màu sắc, gắn trai, gắn trứng, vỏ ốc... thể hiện đặc trưng của đồ mỹ nghệ. Đây cũng là sự xuất hiện cùng với trang sức bằng gốm, composit, vào những năm cuối thế kỷ XX. Đến năm 2011, trong chương trình bình chọn sản phẩm công nghiệp nông thôn tiêu biểu thành phố Hà Nội, mặt hàng trang sức chất liệu sơn mài của nghệ nhân Nguyễn Tấn Phát – cơ sở sơn mài Ngọc Phát, Sơn Tây, Hà Nội được đánh giá của Hội đồng bình chọn là một trong những sản phẩm công nghiệp nông thôn tiêu biểu, với những giá trị thẩm mỹ và mang tính bản sắc văn hóa dân tộc nhất định, sản phẩm có giá trị của một hàng hóa đem lại lợi nhuận kinh tế, xuất sang thị trường Châu Âu, nguồn nhiên liệu trong nước và tạo được việc làm cho một lực lượng lớn người lao động ở nông thôn. Hiện nay, trên thị trường đa dạng hơn về sản phẩm trang sức sơn mài, song phần lớn sản phẩm kết hợp với dây thò chưa có sự sáng tạo khi kết hợp các vật liệu khác. Vì vậy cần có sự đầu tư trong thiết kế, để kết hợp sự tuyệt vời trong màu sắc, kỹ thuật tạo chất độc đáo của sơn mài với các chất liệu khác như kim loại, đá màu với các thể loại sản phẩm đa dạng hơn để tạo nên phong cách mới, nhìn nhận mới trong việc sử dụng chất liệu trong nghệ thuật trang sức.

2. Nguyên tắc và phương pháp thiết kế trang sức sơn mài

Trang sức là một sản phẩm mang tính thời trang, vì thế nó luôn phát triển song hành theo tiến trình phát triển của xã hội và chịu ảnh hưởng thay đổi của xu hướng thời trang nói chung. Việc đầu tư cho thiết kế đóng vai trò rất quan trọng trong quá trình sản xuất sản phẩm trang sức. Chính vì vậy, để sản xuất trang sức phù hợp với xu hướng thời đại, những nhà thiết kế trang sức phải luôn cập nhật thông tin mới, phải nắm vững nguyên tắc và phương pháp thiết kế các thể loại trang sức nói chung và trang sức sơn mài nói riêng, nắm vững vật liệu sử dụng, công nghệ chế tác để sáng tác và thiết kế những sản phẩm độc đáo, mới lạ hiện đại có khả năng ứng dụng trong thực tế cuộc sống, phù hợp với lứa tuổi, giới tính, thời trang và môi trường sử dụng. Vì thế, việc nghiên cứu, sáng tác và thiết kế phải được thực hiện theo trình tự tư duy khoa học với những trình tự của tiến trình.

Trong thiết kế và chế tác trang sức chất liệu sơn mài, cần nắm được đặc tính của từng chất liệu sử dụng là rất quan trọng, để có sự phối hợp hài hòa trong tạo hình, trong màu sắc và có kết cấu phù hợp. Đặc biệt, trong sự phối hợp giữa các chất liệu có tính cơ, lý, hóa, giãn nở khác nhau, thể hiện trên sản phẩm có độ chi tiết, diện tích bề mặt lại nhỏ của đồ trang sức rất khó khăn và phức tạp, cần sự tìm hiểu và kinh nghiệm của người thiết kế, để sản phẩm kết hợp được chất liệu vừa phong phú, đa dạng nhưng cũng đồng bộ.

Chất liệu sơn mài kết hợp với kim loại có hiệu quả cao bởi do sự hỗ trợ của hai chất liệu này, kim loại sáng bóng trên nền sơn mài trầm âm, dù gắn trai, ốc hay dát vàng bạc thì kim loại vẫn luôn nổi bật. Vì vậy, trong thiết kế trang sức sơn mài và kim loại vẫn là lợi thế lớn. Kim loại chủ yếu là bạc, đồng vì các chất liệu này có giá trị kinh tế phù hợp với cốt vóc và sơn mài hơn cả. Kim loại ngoài sử dụng là những yếu tố trang trí còn là kết cấu gắn kết những mảng hình, họa tiết sơn mài với nhau tạo nên một tổng thể sản phẩm hài hòa hợp lý. Những loại đá công nghiệp nhiều màu, thủy tinh pha lê sử dụng tạo điểm nhấn cho sản phẩm. Khi gắn đá trên kim loại thì phải có ổ chậu để giữ đá, còn gắn trên sơn mài chỉ cần khoan ổ và dán đá công nghiệp có tráng kim. Chính vì vậy, xu hướng sử dụng kim loại và đá màu trong trang sức sơn mài được các nhà thiết kế trang sức nghiên cứu chuyên sâu hơn, để đưa ra cách thức mới trong sáng tác mang đến cho người sử dụng những bộ sản phẩm có giá trị thẩm mỹ và ứng dụng cao.

3. Quy trình thể hiện đồ trang sức chất liệu sơn mài

- Thiết kế mẫu trang sức (ý tưởng, định hướng công nghệ chế tác).
- Chọn cốt tạo hình sản phẩm (cốt vỏ dừa, cốt composit, tre nửa ghép tùy theo bản vẽ thiết kế). Song thiết kế trang sức làm đẹp cho con người, đeo trên cơ thể con người nên sử dụng vật liệu không quá nặng, thô ráp...
- Tạo hình cốt theo thiết kế.
- Nếu đồ trang sức có gắn kim loại (vàng, bạc, đá màu...) phải xác định vị trí và gắn trước phần kim loại, có đá quý gắn sau cùng.
- Giai đoạn tiếp theo là trang trí, gắn, dán các chất liệu tạo màu cho các sản phẩm, trước tiên như: vỏ trứng, mảnh xà cừ, làm phẳng... sau đó phủ sơn rồi lại mài phẳng, tiếp đến là đi nét, dán vàng bạc, vẽ màu.

Với chất liệu là vỏ trứng gà, trứng vịt và vỏ trứng nường có sắc độ khác nhau. Vỏ trứng có thể gắn úp mặt và ngửa mặt, nhưng miếng trứng phải được xép khít với mặt sơn, dùng búa đập đều tay cho vỏ trứng dàn đều sơn, vừa tạo được độ phẳng, vừa cho sơn bám chắc với trứng, vỏ trứng sẽ có hình dạng khác nhau do đập búa tạo thành. Sơn dùng kẹt với trứng có thể dùng nhiều màu hay có thể thếp vàng bạc lên

trứng, khi kết màu sẽ tạo hiệu quả khác nhau. Sau khi gắn trứng khô đến công đoạn mài, những điểm trứng cao sẽ lộ ra trước và tiếp đến là những vòng màu hiện ra từng lớp như màu tràn vào các khe. Với kỹ thuật gắn trứng giữa, thì lựa chọn trứng gắn có hình lòng chảo, giữ nguyên vẹn hình gắn không đập búa, kết quả sẽ cho những hình nét tròn trĩnh căng đều bao quanh những vòng tròn đó là những màu đã phủ lên trứng. Còn một phương pháp khác là trứng rắc, tức là vỏ trứng được giã nhỏ ra các kích cỡ khác nhau. Kỹ thuật cũng như các phương pháp trên nhưng những mảng trang trí hay hoa văn tạo nên được từ những hạt lấm tấm trắng nhỏ hiện lên trên nền màu. Những mảng gắn trứng can có những sắc độ khác nhau, thì người ta nung vỏ trứng hoặc rang vào cát nóng sẽ tạo màu vàng, màu nâu tùy theo rang lâu hay mau sẽ cho những sắc độ đậm nhạt khác nhau.

Với chất liệu vỏ ốc, kỹ thuật gắn ốc cũng không khác nhiều so với kỹ thuật gắn trứng, có một yêu cầu vóc được trở sâu hơn vì vỏ ốc dày hơn. Vỏ ốc cũng có thể gắn úp hoặc gắn giữa, nung hay không nung nhưng phải rửa sạch, phơi khô trước khi gắn. Vỏ ốc có màu nâu sẫm, nên khi muốn có sắc độ sáng thì nung vỏ ốc qua lửa hoặc rang qua cát nóng vỏ ốc sẽ chuyển sáng sắc trắng. Vỏ ốc kết hợp với kết màu, hoặc với bạc, phẩm nhuộm...

Đối với kỹ thuật gắn trai, chỉ có điểm khác gắn trứng và ốc là những mảng cần gắn trai thì phải trở sâu hơn vì do cấu tạo của vỏ trai dày. Và có lẽ do độ dày nên khả năng diễn đạt những họa tiết nhỏ những mảng trang trí nhỏ có hiệu quả không cao. Còn về màu sắc vỏ trai có sắc độ trầm hơn chất liệu vỏ trứng và vỏ ốc. Vì vậy, vỏ trai thể hiện tốt nhất khi đặt nó vào những mảng lớn có sắc độ trung gian, đồng thời phải kết hợp với những chất liệu như trứng vụn, thép bạc vụn... Khi mài những mảng trang trí có gắn trai, chất óng ánh của trai mang lại thêm sự đặc sắc của những vật liệu sử dụng trong sơn mài. Tuy nhiên, với sản phẩm trang sức nhỏ có thể sử dụng vỏ trai trong làm Nail vì vỏ trai này đã được xử lý mỏng và màu sắc tươi sáng hơn.

Với kỹ thuật dùng bạc trong sơn mài, đem đến cho sản phẩm ánh hoàn kim lung linh. Nếu muốn dùng bạc thép phẳng, sơn thép bạc phải được lọc sạch. Sau đó, dùng thép quét thật mỏng và đều lên mặt vóc, lấy giấy báo thấm rồi dùng cùi tay miết mặt sơn thật phẳng, làm mất đi những vân do giấy báo, hoặc sạn nhỏ, đợi sơn khô vừa độ thì dung những lá bạc dán lên. Kỹ thuật dán bạc này dùng cho những mảng bạc phẳng tuyệt đối. Sơn phủ bạc phải là loại cánh gián tốt màu vàng óng, sơn pha loãng ở mức độ vừa phải, dung thép quang mỏng lên mặt bạc, kết quả sẽ cho một lớp màu vàng sáng gần giống vàng thép. Chất liệu bạc nhấn lại cho một hiệu quả tạo chất khác, chỉ

một chút thay đổi trong kỹ thuật, tức là thấm qua một lượt giấy báo, không vuốt mặt sơn, lá bạc sẽ dùm lại khi thép. Đợi bạc khô rồi phủ cánh gián hoặc phẩm màu. Ngoài ra bạc còn được rắc vụn, chất liệu tạo chất xốp trong mảng màu.

Vẽ màu: Đây là công đoạn như làm tranh sơn mài, nói đúng hơn là như các sản phẩm sơn mài, nếu không có một mặt phẳng lớn mà là mặt cong, lồi lõm khác nhau, rất khó thể hiện. Màu sắc trong sơn mài được hình thành hai mảng màu: truyền thống và hiện đại. Bảng màu truyền thống gồm các màu: đen, đỏ, vàng, bạc, cánh dán. Sau này khi bảng màu sơn mài phát triển, các màu mới được đưa vào cùng kỹ thuật mới, với những màu mới của vỏ trai, vỏ trứng, bột màu các loại, đủ màu của hóa chất, tới nay màu của sơn công nghiệp (PU, ATM...) Màu sơn mài có hai lối thể hiện là thể hiện màu trực tiếp và màu thể hiện theo lối gián tiếp. Nguyên tắc chung là tô sơn các chi tiết của hình trước, sau đó ủ khô mới tô các mảng, rồi quét trùm nền phẳng sau cùng. Sơn khô đem mài cho phẳng, từ đó sẽ hiện dần dần chi tiết được vẽ ban đầu. Công đoạn mài và đánh bóng bằng than củi gỗ xoan nghiền nhỏ, tóc rối... xoa đều mặt sản phẩm. Sau đó dùng tay xoa bóng đến khi mặt sơn nổi bóng. Sửa phần vẽ: Nếu sản phẩm khi bị mài thủng, tùy trường hợp có những cách sửa thích hợp: vẽ điểm, quang nhẹ, hoặc điểm vàng, điểm bạc lên trên.

Sau khi hoàn thiện sản phẩm sơn mài, làm các phụ kiện với chất liệu theo ý tưởng thiết kế để gắn kết tạo thành sản phẩm hoàn chỉnh. Đối với sản phẩm sử dụng họa tiết trang trí, phần dây đeo hay kiềng, khóa móc bằng kim loại thì sử dụng quy trình kỹ thuật chế tác kim hoàn truyền thống hoặc vẽ 3D, đúc khuôn sắp để ra thành phẩm theo thiết kế và sử dụng kỹ thuật này để kết cấu giữa kim loại và sơn mài thành trang sức ứng dụng được trong thực tiễn.

Để hoàn chỉnh đồ trang sức chất liệu sơn mài, tuy có những khó khăn trong kỹ thuật sơn mài vì là sản phẩm có nhiều chi tiết nhỏ, có những mẫu bề mặt không phẳng không đều, sự kết hợp giữa các chất liệu truyền thống của trang sức với sơn mài nhiều khi không đồng bộ về chất, về tính cơ lý hóa. Vì vậy, cần hiểu được đầy đủ về các chất liệu sẽ kết hợp hài hòa và có những hiệu quả thú vị, đồng thời đáp ứng được khả năng thẩm mỹ, giải quyết vấn đề thị hiếu cho người sử dụng.

4. Giải pháp phát triển trang sức ứng dụng chất liệu sơn mài

Trong muôn vàn ngành nghề truyền thống, sơn mài cũng như trang sức là ngành nghề có từ lâu đời, hai ngành nghề này đã thể hiện được vẻ đẹp riêng và khẳng định giá trị trong đời sống xã hội, nhưng vẫn chưa có nhiều liên quan chặt chẽ với nhau. Bởi vấn đề

ARTS

sử dụng chất liệu sơn mài trong trang sức sao cho phù hợp và mới mẻ là vấn đề quan trọng, nên việc đi sâu nghiên cứu chất liệu, màu sắc kỹ thuật tạo chất, công nghệ chế tác, sự ăn nhập là rất cần thiết trong quá trình thiết kế và thể hiện trang sức. Tuy nhiên, trên thực tế đã cho thấy những năm qua từ các làng nghề, cho đến những nhà thiết kế đã cho ra đời rất nhiều bộ trang sức về sơn mài ở nhiều mức độ thẩm mỹ, ứng dụng khác nhau. Điều đó chứng tỏ, chất liệu sơn mài với nhiều màu sắc và kỹ thuật thể hiện khác nhau và nghệ thuật sơn mài vẫn luôn ẩn chứa rất nhiều những vẻ đẹp của chất liệu mà nhiều chất liệu khác không có được. Vì vậy, việc nghiên cứu phối hợp hài hòa giữa các yếu tố tạo hình, các yếu tố xử lý kỹ thuật, đảm bảo ứng dụng chất liệu sơn mài cũng như kết hợp hài hòa các chất liệu khác vào trong trang sức là hết sức cần thiết. Để đưa ra một cái nhìn mới mẻ hơn trong việc sử dụng chất liệu thiết kế đồ trang sức. Bởi khi xã hội phát triển, nền khoa học kỹ thuật phát triển như vũ bão luôn tác động vào mọi ngành nghề trong xã hội, rất nhiều phát minh khoa học, cùng theo đó là những vật liệu mới, những vật liệu tương lai cần được các nhà thiết kế tìm hiểu, khai thác và vận dụng tính ưu việt của chất liệu và ứng dụng vào các sản phẩm thiết kế. Song vẫn cần nghiên cứu và sáng tạo để chất liệu truyền thống như sơn mài trong trang sức ngày càng phát triển hơn, như một khuynh hướng mới và góp phần đưa nghệ thuật truyền thống Việt Nam gần gũi hơn với thế hệ trẻ, thay đổi những quan điểm cũ về chất liệu tạo thành đồ trang sức.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- 1] PGS. Đặng Mai Anh (2008-2010), *Hiệu quả thẩm mỹ của sản phẩm sơn mài trên nền cốt vóc Compozit*, **Đề tài nghiên cứu khoa học cấp bộ.**
- 2] Hà Văn Tấn – Trần Quốc Vượng (1999), *Sơ yếu khảo cổ học nguyên thủy Việt Nam*, NXB Giáo dục.
- 3] Nhiều tác giả (1990), *Cẩm nang chế tác đồ trang sức*, NXB Đồng Nai.
- 4] *Kỷ yếu hội thảo (2002), Sơn ta và nghệ sơn truyền thống Việt Nam*, Trường Đại học Mỹ thuật Việt Nam – Viện Mỹ thuật, NXB Mỹ thuật.